

Medžiaga ruošta:

2022-05-04

„Lietuva 2050“

Scenarijų projektas

Tarpinė ataskaita

LIETUVOS
RESPUBLIKOS
VYRIAUSYBĖ

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

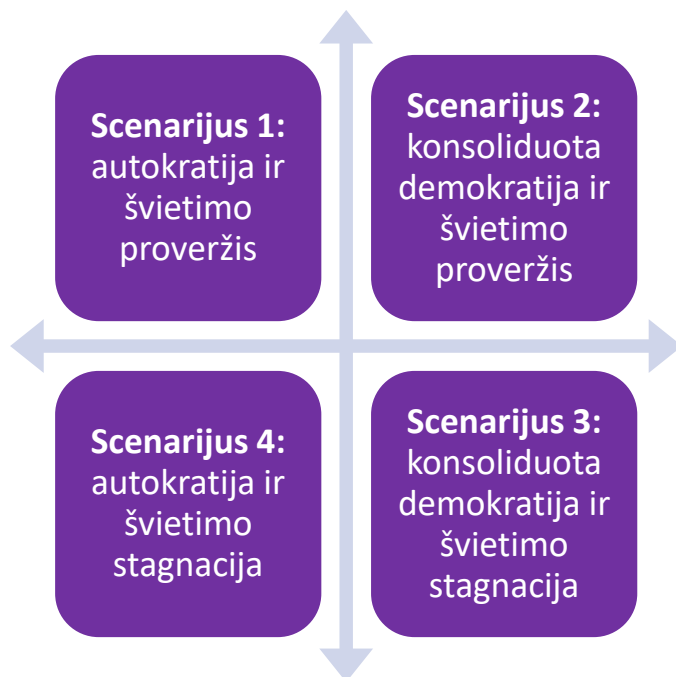
Strata

Vilniaus
universitetas

1. Lietuvos ateities scenarijų projektai (santrauka)

1 pav.: Scenarijų matrica

SCENARIJUS 1 (Autokratija ir švietimo proveržis)

(„Pavergtas protas“, „e1984“, „Puikus naujasis pasaulis“, „Aitvarai“)¹

Dėl dešimtmečius besitęsiančių įtampų tarptautinėje sistemoje susitraukia ir atskirus regionus suskyla ES, susilpnėja NATO, išnaudojant vidines socialines įtampas Lietuvoje įsigali autokratinis režimas. Jis paskelbia proveržį į ekonominį augimą ir gerovę per švietimo, mokslo, technologijų ir inovacijų reformas. Tuo tikslu didelės valstybės investicijos nukreipiamos į šią sritį. Lietuva tampa patraukliu inovacijų ir technologijų „hub’u“. Lietuvos visuomenė išsilavinusi, ypač klesti STEM, tačiau humanitarių mokslų plėtra ribota. Stiprios švietimo įstaigos, integruotos su vietinėmis bei tarptautinėmis verslo ir inovacijų ekosistemomis. Tačiau argumentuojant būtinybę valstybei išlikti priešiškoje aplinkoje, ribojamos žmonių laisvės. Įvyksta valdžios galių koncentracija vykdomojoje valdžioje, kuri remiasi pajėgia, kompetentinga biurokratija, ribojamos atstovaujamosios institucijos ir savivalda. Sukurti mechanizmai, suteikiantys teisę dalyvauti sprendimų priėmimo tik atitinkamas kompetencijas turintiems asmenims. Valdymas orientuotas ne į piliečių, bet į valdančiųjų ir atskirų interesų grupių poreikius. Žmogaus orumas ir gerovė nėra valdžios prioritetas.

Pažangai reikalingi sprendimai priimami ir įgyvendinami greitai ir veiksmingai. Lietuvoje veikia rinkos ekonomika, sukurta ir išplėta inovacijų sistema, tačiau verslo plėtrą griežtai prižiūri valstybė, pasitelkdama daugiausiai „kietas“ politikos priemones (nutarimus, ribojimus, bausmes). Valdžia vykdo tik ribotą persikirstymo politiką, prioretizuodama sau palankias socialines grupes. Šalies ekonomika auga, palaikomas stabilus vidutinis bendras pragyvenimo lygis, visuomenės daugumai įdiegta „alternatyvios laimės“ idėja (t.y. jog materialinė gerovė laimės nenulemia). Elitui tai netrukdo naudotis žemiškomis gėrybėmis. Labiausiai pažeidžiamos (ir ypač režimui nepalankios) visuomenės grupės paliekamos užribyje.

Infrastruktūra vystoma intensyviai ir efektyviai, bet netolygiai ir politizuotai. Aktyviai vystomi stambūs infrastruktūros projektai strategiškai svarbiausiose vietose – sostinėje ir dar dviejuose-trijuose miestuose, regionai ištuštėja. Sėkmingai plėtojamos karinės pramonės naujovės, tai pasitarnauja ir inovacijų plėtrai kitose srityse. Gamtos

¹ Čia ir toliau pateikiami galimi scenarijų skambūs pavadinimai iš literatūrinių, mitologijos ir laisvos asociacijos rinkinių (rinkinių lentelę žr. Priede D).

saugojimas laikomas antraeiliu klausimu, nes gamta vertinama kaip išteklius. Susitraukus ES, nebėra paskatų vystyti žaliąją ekonomiką.

Sukurta gera sveikatos apsaugos sistema. Taikant algoritmus, išskaičiuojamas viešųjų paslaugų „būtinasis minimumas“ (t.y. tiek, kiek reikia norint užtikrinti valstybės atsparumą), kitkas paliekama spręsti rinkai. Autokratija infantilizuoja visuomenę, nuima asmeninę atsakomybę, sukurdamą „valstybės–globėjos“ iliuziją. Visuomenė gana homogeniška, netoleruojama jos įvairovė, technologijos pasitelkiamos visuomenės stebėjimui. Dėl cenzūros vėl daugėja Ezopo kalbos.

Lietuvoje gajį „valstybinės“ kultūros sampratą. Politikams kultūra tebėra „dekoratyvinė“ sritis, politinė klasė nori ideologizuoto, į fasadines vertybes orientuoto meno lauko. Rengiamos masinės kultūros šventės, su būdinga pompastika (pvz., EuropaNova festivalis). Kūryba ir meninė saviraiška prižiūrima autoritetinių institucijų, dominuoja klasikinis menas (nes šiuolaikinis menas ir laisva kūryba – nesuprantami, netgi laikomi pavojingais režimui). Kultūros ir kūrybingumo sąlytis su švietimo sistema tebėra menkas. Eilinis žmogus turi labai daug dirbti, kad ekonomiškai išsilaikytų, turi mažai laisvalaikio ir jo metu jau nebeturi jokios asmeninės saviraiškos. Maža dalis „apšviestųjų“ supranta, kaip galėtų būti laisvėje ir kenčia dėl to, kad negali jos pasiekti. Bet kas gi tuo „burbulu“ tiki?

SCENARIJUS 2 (Konsoliduota demokratija ir švietimo proveržis)

(„Aušros pažadas“, „Kūrėjų (vienaragių) visuomenė“, „Super nova“, „Šiaurinė žvaigždė“)

Dešimtmetį vyravusi įtampa tarp demokratinių ir autoritarinių režimų prasiveržė ginkluotu konfliktu „niekieno žemėje“, iš esmės pakeitusiu ligtolinę tarptautinę sistemą. Išsiplėtusios ES ir NATO pagrindu susiformavęs liberalių demokratijų pasaulis sudaro vieningą galios bloką, pagal kurio nustatytas taisyklės veikia likęs pasaulis. Tai leido ne tik užtikrinti bloko šalių saugumą ir stabilumą, bet ir suvaldyti tokias globalias problemas, kaip klimato krizė. Vakarų demokratijose nebelieka sienų prekybai ir kitiems žmonių ryšiams. Per laiką susiformavo ir vieningas Europos *demosas*, kuris įgalina federacinę Europos Uniją su vieninga užsienio, gynybos, sveikatos ir kt. politika. Nebelieka skirtumo tarp „Vilniaus“ ir „Briuselio“ darbotvarkės.

Sumažėjus išorės saugumo grėsmėms, Lietuva galėjo daugiau dėmesio skirti vidaus politikai: švietimo reformoms, socialinės atskirties mažinimui, sidabrinės ekonomikos plėtojimui ir kt. Kokybiškas švietimas tapo prieinamas visiems nepriklausomai nuo socialinių, ekonominių ir kultūrinių veiksnių. Laikomasi nuostatos, kad kiekvienas vaikas, moksleivis – tai nediskutuotinas potencialas, kurį tereikia atskleisti ir suteikti galimybę rasti jam geriausią vietą pasaulyje, todėl plačiai taikomas individualizuotas įtraukus ugdymas visų gebėjimų mokiniam. Egzistuoja balansas tarp tikslųjų ir humanitarinių mokslų, nuo mažens ugdomas kūrybiškumas, pagarba gamtai. Po aukštojo mokslo reformos šalies likę du-trys universitetai konkuruoja pasauliniu mastu.

Lietuvoje užauga ambicinga ir įgalinta karta, kuri vadovaujasi nuostata „*Yes, I can!*“. Tai teigiamai atsiliepia valstybės valdymui, pilietinei visuomenei, verslui ir kitoms sritims. Lietuva tampa „sumanių protų“ šalimi ir sugeba kūrybingai spręsti visus jai kylančius iššūkius – tapatybės, vidinės visuomenės sanglaudos, įsitinklinimo pasaulyje ir t.t. Tai įtakinga technologijas kurianti ir tinkamai taikyti gebanti visuomenė ir valstybė.

Šalyje susiformavo struktūruota, stipri pilietinė visuomenė, gebanti pasirūpinti savimi, neturinti reikalaujančio požiūrio į valstybę. Dėl palankaus gamtinio ir socialinio klimato, Lietuva tapo patrauklia vieta gyventi, todėl šalis pritraukia nemažai atvykstančių žmonių. Nuosaukiai auga gyventojų skaičius ir jų etninė bei kultūrinė įvairovė, egzistuoja tolygus gyventojų pasiskirstymas tarp miesto ir kaimo, maža socialinė atskirtis. Visuomenė kūrybiška, tolerantiška, daug įvairovės ir individualumo, socialiai – liberali. Žmogaus teisių srityje asmuo turi plačią veikimo laisvę. Išspręsta dvigubos pilietybės problema leidžia plėtoti glaudžius ryšius su diaspora. Be to, šioje visuomenėje darniai sugyvena žmonės ir robotai (pastarieji turi ir tam tikras *žmogaus* teises). Tačiau žmonės kamuoja vienišumo problemos (dominuoja „aš netrukdu tau būti“ požiūris, stinga empatijos). Socialinės globos įstaigose ypač daug paliegiusių 20-ųjų („proveržio“) kartos atstovų.

Iš kiekybės ir masto ekonomikos šalis persiorientavo į kokybės ir tvarumo paradigmą. Sudarytos sąlygos eksperimentuoti, išvystyta inovacijų ekosistema, paremta glaudžiu mokslo ir verslo bendradarbiavimu, skatinamos valstybės ir privačios investicijos į inovatyvias sritis. Versle dominuoja savirealizacija, kūryba prasminga ir pelninga. Lietuvos pramonė įveiklinusi penktosios pramonės revoliucijos principus, plačiai taikomi personalizuoti verslo sprendimai individui (pvz., personalizuota medicina, švietimas ir t.t.), verslas socialiai atsakingas. Šalyje išplėtota

skaitmeninė infrastruktūra. Lietuva konkuruoja išskirtine kokybe, uždirbdama pajamas visame pasaulyje. Iš „kovos dėl išlikimo“ šalies Lietuva virsta „kūrybinės saviraiškos“ šalimi, kultūra tampa esminiu tapatybės komponentu.

Šalyje stiprios atstovaujamosios institucijos – įtvirtintas parlamentinis valdymas, įgalinta savivalda, vyksta darnus, kryptingas tarpinstitucinis bendradarbiavimas, nebelieka trinties. Išauga tiesioginis piliečių dalyvavimas sprendimų priėmime, be to, jie plačiai įsitraukę į įvairias politines partijas ir judėjimus. Žmogaus orumas suvokiamas kaip neatsiejama žmogaus esybės dalis, todėl iš esmės kinta paradigma – žmogus prieky, o valstybė – paskiau. Visgi, demokratija šalyje patiria krizę – kai visos pagrindinės problemos išspręstos, 2050 metus Seimas paskelbė „Apmąstymų metais“, pakviesdamas visuomenę į svarstymus „Kokia gyvenimo prasmė?“.

SCENARIJUS 3 (Konsoliduota demokratija ir švietimo stagnacija)

(„Vakarų fronte nieko naujo“, „Europos periferija (Šiaurės Atėnai)“, „Atgal į ateitį“, „Akivaras“)

Keletą dešimtmečių tarptautinėje arenoje pasireiškiančios anti-demokratinės tendencijos tai sustiprėja, tai atslūgsta, tačiau rimtesnės žalos ES integracijai ar NATO stabilumui nepadaro. Lietuvoje demokratija įsitvirtinusi ir šalis tebėra visų svarbiausių tarptautinių organizacijų nare, tačiau ji nėra laikoma įtakinga valstybe. Valdžių kaita pasižymi švytuoklės principu bei žema tarp-partinio bendradarbiavimo, strateginio mąstymo kultūra. Sprendimų priėmėjams niekaip nepavyksta susitarti dėl ilgalaikių valstybės raidos kryptių.

Švietimo sistemoje tęsiasi jau keletą dešimtmečių nesibaigiančios reformos. Egzistuoja dideli kokybiniai skirtumai tarp viešojo ir privataus švietimo, prieiga prie gero išsilavinimo tiesiogiai priklauso nuo šeimos pajamų. Ir taip žemas mokslo finansavimas paskirstytas tarp daugelio universitetų ir tyrimų institutų yra pakankamas tik jų išgyvenimui, bet ne mokslo ir inovacijų plėtrai. Mokymosi visą gyvenimą sistema menkai įtvirtinta. Kiekviena naujai atėjusi valdžia pateikia vis naują švietimo pertvarkos viziją, tačiau pertvarkos nepasiekia brandžios įgyvendinimo stadijos. Jau ilgus metus tvyro jausmas, kad švietime pasiektas dugnas, kurio pasekmės persilieja ir į kitų valstybės sričių stagnaciją. Paradoksaliai, kuo situacija švietimo sistemoje blogesnė, tuo sunkiau susitarti, nuo ko pradėti ją gerinti.

Valstybės institucijose trūksta lyderystės ir kompetentingų darbuotojų, kas gerokai sumažina naujų idėjų generavimo galimybes. Sprendimų priėmimo procese daugiau reikšmės turi ne žinios ir įrodymais grįsti argumentai, o ideologija, partiniai interesai ar, paprasčiausiai, nuojauta. Dalį šių trūkumų siekiama kompensuoti perkant paslaugas iš privataus sektoriaus, tačiau tai turi menką poveikį bendrai viešosios politikos kokybei. Valdysena chaotiška, stinga tarpinstitucinio bendradarbiavimo. Stiprėja asmenybės ir autoritetų svarba visuomenėje, ką savo labui išnaudoja populistinės partijos. Visuomenė nori tikėti siūloma lengvų sprendimų viltimi, tačiau gavusios valdžią, šios partijos tik iššvaisto Lietuvos laiką daug žadėdamos ir nieko konkretaus nenuveikdamos. Tai užsuka užburtą politinio nusivylimo ratą.

Lietuvos ekonomika stagnuoja. Ji remiasi pigia darbo jėga ir negausiais vietiniais ištekliais, talentai emigruoja, ekonomika „stringa“ vidutinių pajamų sąlygose. Dėl neigiamo socialinio klimato sunku pritraukti talentų iš svetur. Lietuvoje dominuoja trumpos vertės grandinės, mažėja aukštą pridėtinę vertę kuriančio verslo, menksta šalies konkurencingumas tarptautinėse rinkose, kas varžo ir valstybės ekonomines galimybes. Dauguma dirbančiųjų priversti rinktis prastai apmokamą darbą, nesijaučia užtikrintai dėl rytdienos. Dėl neproporcingos paslaugų koncentracijos miestuose ir netolygaus miesto–regiono infrastruktūros vystymo, dar labiau stiprėja ir kone nevaldoma tampa urbanizacija, gilėja regioninė atskirtis. Dėl žemo inovacijų lygio, Lietuva taip pat yra nepasiekusi savo žaliojo perėjimo tikslų ir vis dar naudoja daug iškastinio kuro, ypač transporto sektoriuje.

Tvarkinga aplinka ir viešosios erdvės suvokiamos per „betonizacijos“ ir „trinkelizacijos“ prizmes. Visuomenei ir politikams, išskyrus nedideles grupeles aktyvistų, natūralioji gamta nesvarbi. Prioritetas teikiamas vartotojiškos visuomenės poreikių tenkinimui (kuris asocijuojasi su „geru gyvenimu“), neatsižvelgiant į poveikį ekosistemoms. Siekiant įgyvendinti tarptautinius įsipareigojimus, vykdomi fragmentuoti veiksmai, nedarantys esminės įtakos sisteminiams problemoms. Dominuoja instrumentinis atskirų teritorijų saugojimas, bet ne bendresnis gamtą puoselėjantis požiūris. Lietuvoje vis daugėja stichinių nelaimių (sausrų, kaitrų, liūčių).

Lietuvos demografinė situacija tolydžio prastėja, šalis nėra palanki atvykėliams. Kultūra matoma kaip priemonė išsaugoti etninę tapatybę – tai literatūros ir meno kūriniių vertės matas. Dominuoja pramoginė, masinė kultūra. Sveikatos apsaugos sistema orientuota į gydymą, o ne prevenciją, yra skurdi, toliau auga mirtingumas nuo pagydomų

ir išvengiamų ligų. Dėl senstančios visuomenės auga socialinės sistemos apkrova, vyresnio amžiaus asmenys matomi kaip problema, stiprėja jų stigmatizacija ir atskirtis.

Visuomenė menkai atspari išorės grėsmėms, imli dezinformacijai bei populizmui, pasižymi žemu pilietiškumo lygmeniu, yra giliai nusivylusi ir susiskaldžiusi. Įsišaknijęs nepasitikėjimas savimi, kuris pasireiškia per „išmoktą bejėgystę“, t.y. atsakomybės už savo gyvenimą perkėlimą kitiems: artimiesiems, kolegoms, miestui, institucijoms, valstybei. Įtariai žiūrima į globalizaciją, žmogaus teises, tačiau stipriai išreikšta būtinybė saugoti ir ginti tradicines–nacionalistines vertybes. Nuo kitų ir kitokių mus skiria tvoros.

SCENARIJUS 4 (Autokratija ir švietimo stagnacija)

(„Tarp pilkų debesų“, „Sibiro tundra“, „Amžinas įšalas“, „Tundra“)

Liberalioms Vakarų demokratijoms nepavyko apginti taisyklėmis grįstos pasaulio tvarkos nuo vidinio ir išorinio spaudimo. Paralyžiuoti vidinių nesutarimų ir neturėdami pakankamai pajėgumų, ES ir NATO nesuvaldė trečiajame šio amžiaus dešimtmetyje Europą užklupusių saugumo, energijos, valiutos ir migracijos krizių. Viešosios politikos nesėkmės Lietuvoje, kitose Vidurio ir Rytų Europos, bei nemažoje dalyje Vakarų valstybių į valdžią atvedė populistines–autoritarines partijas, kurias vienaip ar kitaip remia Kinijos ir Rusijos režimai.

Dešimtmetį trukęs konfliktas valdžiai suteikė pretekstą paversti Lietuvą „policine valstybe“, vykdyti visuotinį piliečių sekimą, išplėtoti valstybinį propagandos aparatą, perimti kertinių ekonomikos sektorių ir didžiausių šalies firmų kontrolę. Gerai finansuojama ir plačią veikimo laisvę turinti policija efektyviai užtikrina žemą nusikalstamumą ir viešąją tvarką, tačiau subjektyvus gyventojų saugumo jausmas yra žemas – jie jaučiasi labai pažeidžiami, nepasitikintys vienas kitu ir valstybe. Tvyro visuotinė baimė prieštarauti visuomenės dogmoms, peržengti ribas ir taip užsitraukti nepageidaujamą dėmesį. Itin aršiai suvaržomos LGBTQ+ ir kai kurių etninių bei religinių mažumų teisės.

Nuomonių, vertybių ir tapatybių įvairovę varžo ir nuo pat ikimokyklinio ugdymo skiepijamas vidutinybės ir paklusnumo kultas. Valstybinė švietimo sistema yra subordinuota režimo tikslams, žinių ir įgūdžių ugdymas planuojamas pagal prioritetinių valstybės ir ekonomikos sričių poreikius, daugiausia finansavimo ir dėmesio skiriama tiksliesiems mokslams ir inžinerijai. Humanitarinis ugdymas susiaurintas iki aklo mokymosi „mintinai“. Į mokytojų, dėstytojų ir kitų švietimo specialistų pozicijas atrenkami konformistai, išsilavinimo ir mokslo reikšmė visuomenėje nuvertinta, suklesti pseudomokslai ir prietarai. Tuo pačiu, klesti prieigos prie išsilavinimo nelygė, nes režimo elito nariai ir jų vaikai gauna gerą išsilavinimą keliose šalyje veikiančiose privačiose mokyklose bei studijuodami užsienyje.

Valdžia griežtai kontroliuoja MTEPI veiklas ir riboja mokslo ir verslo ekosistemų bendradarbiavimą. Finansavimas naujų sprendimų kūrimui ir inovacijoms skiriamas daugiausiai kariniame kontekste. Smarkiai sumažėjo tarptautinis Lietuvos konkurencingumas. Nors laisvą tarptautinę prekybą jau prieš daugiau nei dešimtmetį pakeitė strateginis ekonominis bendradarbiavimas su regioniniais hegemonais (Rusija, Kinija), Lietuvai sunkiai sekasi išnaudoti net ir šiuos formatus. Stokodama gamtinių išteklių, nesugebėdama kurti technologijų ir plėtoti inovacijų, pasižyminti aukšta korupcija Lietuva nėra patraukli užsienio investuotojams ir neturi savo nišos tarptautinėse vertės grandinėse. Tai kelia nemažai problemų autoritariniam režimui Vilniuje: negalėdamas užsitikrinti tvarių ir pastovių pajamų šaltinių, jis privalo „parsiduoti“ kitoms valstybėms. Lietuvos teritorijoje įsteigtos Rusijos karinės bazės, per šalį eina turtingesnes Europos rinkas su Rusija ir Kinija jungiantys transporto infrastruktūros tinklai. Nors formaliai Lietuvoje tebeegzistuoja laisva rinka, tačiau sąlygos palankios tik režimui lojaliam stambiajam verslui.

Iki Vilniui drastiškai apribojant laisvą judėjimą iš šalies, gyventojų pesimizmas dėl ateities skatino masišką emigraciją į Vakarus; pastarąjį dešimtmetį stebimas sparčiai mažėjantis gimstamumas. Geros kokybės viešosios paslaugos yra prieinamos tik elitui, kiti turi tenkintis ribotomis ir nekokybiškomis paslaugomis, teikiamomis perkrautų valstybinių gydymo, socialinės rūpybos įstaigų. Itin dramatiška pensijų sistemos situacija: dėl mažėjančio gimstamumo ir žemos imigracijos, dar labiau susitraukė darbingo amžiaus populiacijos dalis, santykinai išaugo pensinio amžiaus gyventojų dalis.

Nepaisant sąlyginai prastos infrastruktūros ir gyvenimo kokybės, gyventojai koncentruojasi miestuose, ypač Vilniuje, į kurį krepiama neproporcingai daug valstybės investicijų. Regionai merdi. Klimato kaitos valdymo politika susiaurėjusi iki paramos stambiesiems ūkininkams ir apsirūpinimo būtiniais maisto ištekliais. Režimo elitas valdo gražiausias Lietuvos vietas, įskaitant pajūrį.

Daugialypę ir drastišką socialinę atskirtį bandoma pridengti tautos vienybę skatinančia kultūros politika. Šalyje dominuoja oficiali, valstybinė kultūra: kultūros kūrėjų saviraiška prižiūrima ir ribojama, o kultūros produktų pasiūlą formuoja valstybės interesai ir užsakymai. Lietuva didžiuojasi pagaliau laimėjusi „Eurasianvision“ konkursą.